

**3 | Woont u in een
solidaire samenleving?
En, bevalt het?**

Woont u in een solidaire samenleving? En, bevalt het?

door Jan Jacob van Dijk

Een jaar of tien geleden bezocht ik de Franse communistische vakbond CGT. Ik was uitgenodigd om een inleiding te verzorgen over de sociale dialoog in Europa en mijn zienswijze daarop. Na mijn inleiding werd ik uitgenodigd voor de lunch. Voordat de tafel gedekt was wisselden we even van gedachten over de actuele politieke situatie in Frankrijk. Door de bestuurders van de bond werd mij duidelijk gemaakt dat de Franse regering was overgegaan tot het beperken van het drinken van alcohol in het verkeer. Ik, als niet drinker, toonde mij een groot voorstander van deze maatregel. “Mais monsieur, c’est le fin de la solidarité!”. Ik keek hen verbaasd aan. Omstandig legden ze me uit dat de Franse arbeiders gewoon waren om tussen de middag thuis te eten en bij de lunch hoort nu eenmaal wijn. Rijke mensen zouden een taxi kunnen bestellen om weer naar het werk te gaan, de arbeiders hadden daar het geld niet voor. Daarmee was een einde gekomen aan de solidariteit tussen de armen en de rijken. Deze invulling van solidariteit zal weinig Nederlanders direct voor ogen hebben gestaan bij een discussie over de toekomst van de solidariteit. Maar dit voorbeeld toont wel het probleem met de interpretatie van dit begrip aan.

In de politieke discussie neemt het begrip solidariteit een prominente plaats in. Zeker in de Nederlandse kwaliteitskranten gaat geen dag voorbij of het begrip solidariteit of een daarvan afgeleide variant zien we terugkomen in een van de artikelen. Als het nu zo zou zijn dat iedereen er hetzelfde mee bedoelde en solidariteit werkelijk het centrale punt in veel beleid was, zou deze constatering alleen maar toe te juichen zijn. Maar eerlijk gezegd betwijfel ik of dat het geval is. Mijn indruk is dat het begrip solidariteit zo langzamerhand meer synoniem is geworden met “deze maatregel staat mij aan en is daarom solidair”. Als gezegd wordt dat een maatregel de solidariteit aantast, mogen we er vanuit gaan dat iemand het niet met deze maatregel eens is. Dit beeld komt overeen met ervaring die ik heb opgedaan tijdens de vele inleidingen die ik in de afgelopen jaren over solidariteit heb mogen verzorgen. Een van mijn eerste vragen aan het publiek is wat zij verstaan onder solidariteit. Al snel blijkt dat er geen eenduidigheid over bestaat. De sterkste schouders moeten de zwaarste lasten dragen is een veel gehoorde interpretatie, maar als we daar verder op doorvragen blijkt dat het minder eenvoudig is dan het op het eerste gezicht lijkt. Want als gevraagd wordt of er een onbeperkt beroep mag worden gedaan op de solidariteit van een ander, beginnen langzamerhand de vraagtekens op de gezichten te komen. En als dan concrete cases op tafel worden gelegd, dan zijn de reacties resoluut. Mocht gedacht worden dat solidariteit een makkelijk in te vullen begrip zou zijn, dan blijkt dat bij nader inzien helemaal niet het geval te zijn. Er moet ernstig nagedacht worden over hoe we met dit begrip willen omgaan. Daarbij staat het begrip *an sich* niet ter discussie, maar wel over hoe we met het begrip in het politieke *discours* willen omgaan. Met wie moeten we solidair zijn? Tot hoever willen

we gaan? En wie behoort de eerst aangesprokene te zijn om de solidariteit gestalte te geven? ¹⁵ (Van Dijk 2008). In het eerste deel van deze bijdrage zullen we op deze vragen ingaan. In het tweede deel zullen we nader ingaan op de nieuwe vraagstukken rondom het begrip solidariteit. Maar eerst zullen we de herkomst van het begrip behandelen.

1. Herkomst begrip solidariteit

In de oude Griekse en Romeinse filosofische geschriften zullen we het begrip solidariteit tevergeefs zoeken. Het werd eenvoudigweg niet gebruikt. Pas bij de eerste christengemeenten, aan het begin van de jaartelling komen we een verwant begrip tegen: broederschap. De geloofsgenoten van de eerste christengemeenten noemden elkaar broeders. De leden van deze geloofsgemeenschap deelden dezelfde waarden. Op basis van die gedeelde waarden, die zich uitten in de liefde voor elkaar, steunden de leden elkaar onderling. De onderlinge steun tussen de broeders was dus gebaseerd op broederliefde en zorgde voor de broederschap. Dit begrip zien we in de Middeleeuwen steeds weer terugkomen bij de oprichting van diverse religieuze broedersschappen (*fraternitas*), bijvoorbeeld bij de Franciscanen. In de stedelijke culturen werd het begrip broederschap gekoppeld aan de gilden (*cofraternitas*). Een van de doelstellingen van de gilden was de bestrijding van risico's. De onderlinge steun en hulp was een centraal element binnen de gilden. Ook hier gold dat het vooral om onderlinge hulp en steun ging, tussen mensen met een vergelijkbare positie, normen, waarden en kennis. Binnen de vrijmetselarij werd in de vijftiende eeuw het begrip broederschap voor het eerst losgemaakt van de christelijke oorsprong. Ook de *Macons*, de vrijmetselaars, spraken elkaar aan als broeders. De vrijmetselaren gingen uit van het gelijkheidsbeginsel: ongeacht de standen- en klassenverhoudingen waren vrijmetselaren verplicht elkaar bij te staan. Opvallend is dat ook hier de broederschap beperkt bleef tot de leden van de vrijmetselarij.

Voor het eerst werd het begrip solidariteit geïntroduceerd bij de overgang van de agrarische naar een industriële samenleving. Volgens de aartsvader van de sociaal-democraten, Karl Marx, lag de basis van solidariteit in het realiseren van de belangen van de klasse. Zijn begrip solidariteit betrof alleen solidariteit voor de werkende klasse. Het doel was de realisering van de socialistische heilstaat. De oriëntatie was sterk collectief gericht, het individuele belang moest ondergeschikt worden gemaakt aan het klassenbelang van de arbeiders. Lenin was nog extremer: de autonomie van het individu moest onderdrukt worden, omdat niets het collectieve belang in de weg mocht staan.

---

15 | Jan Jacob van Dijk (red), *Verbindend bouwen, over solidariteit en verzorgingsstaat*, Kampen: Kok 2008

WAARDEVAST. OVER DE UITGANGSPUNTEN VAN HET CDA.

De klassieke sociaaldemocratische opvatting over solidariteit, zoals die ontstond onder invloed van Eduard Bernstein, erkende wel de waarde van de individuele vrijheden. Solidariteit zou niet meer beperkt moeten blijven tot de arbeidende klasse, maar moest de gehele bevolking van een natie omvatten. Het doel was het scheppen van een gemeenschapsgevoel.

Naast de sociaaldemocratie werd ook in religieuze kringen nagedacht over het begrip solidariteit. Omdat de sociaaldemocratie het begrip volledig in het teken van de klassenstrijd had geplaatst, kon het begrip solidariteit pas volledige ingang in de katholieke en protestantse opvattingen vinden toen het ontdaan was van deze koppeling. Binnen de christelijke theologie was de associatie met het begrip echter al veel langer aanwezig. Verschillende begrippen duiden daarop. Zo is er het Griekse begrip *agape*, dat zowel duidt op de liefde van God naar alle mensen als op de liefde die alle mensen naar elkaar behoren te hebben. Een tweede aanduiding kan gevonden worden in het bijbelse ‘heb uw naaste lief als u zelf’, wat later werd vertaald in het begrip *charitas*. In de derde plaats bestond er het begrip broederschap, dat inhoudt dat mensen alles met elkaar delen zoals in een gezin. Tot slot kregen mensen vanuit het Evangelie de opdracht om de wereld waarin ze leven zo goed mogelijk in overeenstemming met de beginselen van het Evangelie te brengen

Er is een duidelijk onderscheid tussen katholieke en lutherse opvattingen. Binnen de katholieke kerk speelde de opvatting van Thomas van Aquino een belangrijke rol. Hij leerde dat het geloof zijn weg moet vinden in de politiek. Door goede werken te doen worden mensen na hun dood beloond. De zorg voor de behoeftigen, de liefdadigheid, is een plicht voor iedere burger. Een belangrijk uitgangspunt is de gemeenschap: ieder individu behoort tot een bepaalde gemeenschap. Deze sociale integratie kan als een belangrijke wortel voor latere solidariteit worden gezien. Pas aan het einde van de negentiende eeuw werd onder leiding van paus Leo XIII de opening naar de moderne wereld gecreëerd. In zijn encycliek *Rerum Novarum* wordt de zorg voor de werkende klasse benadrukt. Hij stelde niet dat de overheid deze zaken moet regelen, maar vooral dat het maatschappelijk middenveld, de goede samenwerking tussen werkgevers en werknemers, hierin een speciale verantwoordelijkheid heeft. Veertig jaar later werkte paus Pius XI deze gedachte verder uit en introduceerde het sociaal rechtvaardig gezinsinkomen: het inkomen moest voldoende zijn om een gezin te onderhouden. Omdat solidariteit nog te veel werd geassocieerd met de klassenstrijd werd dit begrip niet genoemd, maar wel de begrippen sociale integratie en sociale rechtvaardigheid. Pas in de jaren zestig vond het begrip solidariteit voor het eerst zijn weg in de pauselijke encyclieken *Mater et Magistra* en *Populorum Progressio*. Opvallend is dat het begrip solidariteit door Paus Johannes XXIII niet tot de eigen klasse of groep beperkt bleef, maar vooral naar buiten werd vertaald, richting de behoeftigen in de samenleving en de Derde Wereld.

De ontwikkelingen binnen de kerken misten hun uitwerking op de christendemocratische partijen niet. Net zoals de kerken moeite hadden om het in hun ogen te veel met de klassenstrijd verbonden begrip solidariteit te gebruiken, duurde het tot de jaren zestig van de vorige eeuw totdat christendemocratische partijen het in hun partijprogramma's terug lieten komen. In tegenstelling tot de sociaaldemocraten pasten zij het vooral toe op groepen buiten hun eigen doelgroep: de Derde Wereld en de welvaartsstaat in zijn algemeenheid (Stjernø 2004). Ofschoon het dus geen typisch christelijk begrip is, heeft het onder invloed van mensen met een christelijke achtergrond juist een hele eigen invulling en interpretatie gekregen. Was het in het begin een exclusief begrip, namelijk alleen maar de onderlinge verbondenheid binnen de groep tot uitdrukking brengend, vanaf het Vaticaanse Concilie werd het een inclusief begrip: juist de onderlinge verbondenheid met de vreemdeling kwam centraal te staan.

2. Inhoud van het begrip solidariteit

Zoals hierboven al werd aangegeven lijkt het erop alsof het begrip solidariteit in het huidige politieke *discours* verworden is tot een hol begrip: we zijn solidair, maar wat dat nu precies inhoudt vergeten we er even bij te vermelden. Wat mij betreft moet de discussie worden geopend over de invulling van het begrip solidariteit. Het begrip verdient een betere toekomst dan alleen maar als een holle frase verder door het leven te gaan. Om het begrip weer inhoud te geven moeten we op drie vragen een antwoord geven:

1. Met wie moeten we solidair zijn?
2. Tot hoever moet onze solidariteit reiken?
3. Wie moet de solidariteit in de samenleving gestalte geven?

Met wie?

Tijdens een presentatie van een boek werd aan prof. dr. E. Tonkens de vraag gesteld of Wilders ook solidair was. Na enig nadenken antwoordde zij: "Nee. Hij is niet solidair." Vanuit de zaal kwam er geen repliek. Na enig nadenken vroeg ik mij af of dit antwoord wel juist was. Want ook Wilders is solidair, de vraag is alleen met wie hij nu solidair is. Daar zit het grote vraagstuk. Iedereen is solidair, maar deze uitspraak zegt niets als ik niet duidelijk maak met wie ik solidair ben. En daar zit het onderscheidende.

Dit is een van de meest cruciale vragen: met wie behoor ik mij verbonden te voelen, zo sterk dat ik mijn eigen belangen opzij zet ten behoeve van die ander? Op het eerste gezicht is het vanuit het christelijk-sociaal denken vrij gemakkelijk om het antwoord te geven. Vaak wordt verwezen naar de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. Dat was immers het antwoord dat de Messias gaf op de vraag wie onze naaste is. Het antwoord op die vraag kan gelijk gesteld worden aan het antwoord op

de vraag wie tot onze gemeenschap behoort: iedereen, ook degene aan wie we in eerste instantie niet denken.

Maar is dit een voldoende antwoord? Een beschrijving van een actueel onderwerp kan de dilemma's hiervan duidelijk maken. In het kader van het Europees gemeenschappelijk landbouwbeleid wordt vaak gesteld dat dit beleid de ontwikkeling van de landbouw in de Derde Wereld niet ten goede komt. De bescherming van de Europese markten tegen invoer van bijvoorbeeld Afrikaanse en Amerikaanse rietsuiker maakt het de lokale producenten onmogelijk zich verder te ontwikkelen. Op het eerste gezicht is het antwoord op deze vraag simpel: open de markten voor deze Afrikaanse rietsuikerboeren. Mijn broeder is immers de Afrikaanse boer. Maar die Groningse boer dan, behoort die ook niet tot mijn gemeenschap? En die werknemer van de CSM in Hoogkerk? En als ik de markt open gooi voor alle rietsuikerproducenten en weet dat de Braziliaanse grootgrondbezitters voornamelijk hiervan profiteren, hoe moet ik dan concrete keuzes maken?

Een ander voorbeeld zal het dilemma wellicht nog duidelijker maken. Binnen veel multinationale ondernemingen worden vanuit het hoofdkantoor besluiten genomen over de toekomst van diverse vestigingen. Zo werden vanuit bedrijfseconomische motieven modern ingerichte vestigingen gesloten, om op een andere plek de productie te concentreren. De verplaatsing van sommige Philips-onderdelen maakte dat in Nederland bedrijven gesloten werden, terwijl de werkgelegenheid in Polen zou groeien. Mag een Nederlandse vakbond dan opkomen voor de medewerkers binnen die Philips-vestiging op grond van solidariteit? Of moeten ze dan alleen maar stellen dat het mooi is dat er werkgelegenheid wordt geschapen in Polen en dat we meer solidair moeten zijn met hen, vanwege de precaire economische situatie waarin zij verkeren?

Het zal duidelijk zijn dat solidariteit met de ene groep betekent dat we niet solidair zijn met een andere groep. In het dagelijkse handelen zullen we keuzes moeten maken, die ons vaak voor onmogelijke dilemma's plaatst. Hoe we uit deze dilemma's kunnen komen, kan niet via een sluitend schema worden bepaald. Trouwens, de keuze voor de ene of de andere groep verschilt per politieke stroming en is vooral afhankelijk van de voorkeur voor de vorm van solidariteit, zoals hierboven aangegeven. Vanuit het christelijk-sociaal denken wordt de nadruk gelegd bij de meest kwetsbaren. Als er al een keuze gemaakt moet worden, dan zal deze ten gunste van hen moeten uitvallen. De vraag kan echter gesteld worden of de toepassing van solidariteit onbeperkt is. Of gelden ook hiervoor grenzen?

Tot hoever?

Als aan mensen wordt gevraagd of iemand een onbeperkt beroep mag doen op een bijstandsuitkering, dan is de waaier aan antwoorden nog divers. Als de vraag dan wordt gesteld of iemand na het volgen van de academische studie kunstgeschiedenis elke baan mag weigeren en tegelijkertijd een beroep op een werkloosheidsuitkering mag doen, totdat hij de zo gewenste baan van directeur van het Mauritshuis krijgt,

dan is het antwoord al aanzienlijk minder gevarieerd. Iedereen vindt dat hij maar een andere baan moet accepteren om in zijn levensonderhoud te voorzien. Op een of andere manier vindt iedereen dat er een grens aan het beroep op solidariteit mag worden gesteld. Maar waar ligt die grens en waar wordt die door bepaald?

Voor de beantwoording van deze vraag kan teruggegrepen worden op het Evangelie en wel op de parabel van de heer die zijn knechten de beschikking gaf over zijn talenten. Na ommekomst vroeg hij hen verantwoording af te leggen over de omgang met hun talenten en strafte degene die geen gebruik had gemaakt van zijn talenten.¹⁶ Ook kan verwezen worden naar de parabel van vijf wijze en vijf dwaze meisjes, waarin de wijze meisjes niet een deel van hun olie willen geven aan de anderen, omdat zij ook hadden kunnen zorgen voor reserveolie.¹⁷

Deze gelijkenissen kunnen als voorbeeld dienen voor de stelling dat er grenzen gesteld mogen worden aan het beroep op de solidariteit. In beide voorbeelden wordt duidelijk gemaakt dat de solidariteit nader wordt ingekleurd door het begrip verantwoordelijkheid. Welke verantwoordelijkheid hebben de mensen zelf genomen om te voorkomen dat ze een beroep op de solidariteit moesten doen bij anderen? Hebben ze gebruik gemaakt van hun talenten? Indien dat niet het geval is, mag hen daarop gewezen worden. Maar mocht iemand zijn talenten aangewend hebben en dan toch nog in de problemen terecht komen dan zal deze persoon niet tevergeefs een beroep op de solidariteit bij anderen mogen doen. Dat duiden we aan met het begrip persoonlijke verantwoordelijkheid.

Door wie?

Solidariteit kan en mag niet los worden gezien van het begrip sociale rechtvaardigheid. Sociale rechtvaardigheid kan worden bereikt door een herverdeling van de goederen om zo de materiële behoeften van de armen te kunnen bevredigen, althans zo is de gangbare interpretatie. Maar de Leuvense hoogleraar theologie en vooraanstaand katholiek filosoof J. Verstraeten meent dat sociale rechtvaardigheid meer inhoudt. Het gaat ook om de plicht die een ieder heeft om bij te dragen tot het algemeen welzijn. Het leveren van een bijdrage tot het algemeen welzijn van de gemeenschap is de plicht van iedere burger. Daar staat dan tegenover dat het de plicht van de gemeenschap is om iedere burger in staat te stellen om volwaardig aan de gemeenschap deel te nemen. Dat kan door het geven van middelen en door herverdeling van die middelen.

De Amsterdamse emeritus hoogleraar Woldring bouwt hierop voort. Volgens hem vindt de solidariteit zijn noodzakelijkheid in de saamhorigheid van mensen en het Bijbels perspectief dat de mens is geschapen naar het beeld Gods. De liefde van God naar de mens moet gezien worden als het fundament van de solidariteit tussen mensen onderling. Gods liefde naar de mens is een appèl van God aan de mensen om ook deze liefde naar de medemensen te betrachten. De mens is een gemeen-

---

16 | Mattheüs 25: 14-34.

17 | Mattheüs 25: 1-14.

schapswezen, die in gemeenschappen leeft en daar ook loyaal aan is. Niet alleen aan de gemeenschap, maar eveneens aan de deelnemers van de gemeenschap. Woldring formuleert solidariteit aan de hand van drie stellingen, die onlosmakelijk bij elkaar horen.

1. Een mens mag op steun rekenen als hij een noodzakelijke levensopgave moet ondernemen, maar deze niet alleen kan.
2. Een mens is verplicht om een ander te helpen als deze voor een belangrijke levensopgave staat, die hij niet alleen kan verrichten.
3. Als gemeenschap zijn wij verplicht om alle mensen die voor een belangrijke levensopgave staan, die ze niet alleen kunnen vervullen, te steunen om die opgave te vervullen (Woldring 2003).

In tegenstelling tot de sociaaldemocraten wordt de noodzakelijke levensopgave binnen de christendemocratie niet gezien als een streven naar gelijkheid, bijvoorbeeld in inkomen. Voor de christendemocratie geldt de waardigheid van de mens en een volwaardige deelname aan de samenleving als de levensopgave van ieder mens. Ieder mens zal daar op zijn eigen wijze, rekening houdend met zijn talenten, invulling aan moeten geven.

3. Veranderingen in het maatschappelijk middenveld

Solidariteit is noodzakelijk om de samenhang binnen een gemeenschap te verzorgen. Was in de pre-industriële samenleving de onderlinge samenhang binnen gemeenschappen vrijwel automatisch aanwezig, als gevolg van de industrialisatie verdween dit automatisme. Solidariteit moest georganiseerd worden. Instituties – formeel of informeel – moesten deze taak op zich nemen. Want bij de transformatie van de traditionele naar de geïndustrialiseerde samenleving waren bestaande instituties verdwenen of hadden aan kracht ingeboet. Mensen konden geen beroep meer doen op burens, gilden, familie of de patroon, want deze waren of niet in de buurt, of niet aanwezig of niet aanspreekbaar. Dat gold ook voor de overheid. Deze was nog niet in staat om die rol op zich te nemen, daar politiek en samenleving nog niet los waren gekomen van de visie op de overheid, waarin de beperkte verantwoordelijkheden van de overheid zich het beste laten typeren als de nachtwakersstaat. Mensen werden dus aan hun lot overgelaten en moesten zelf maar zien hoe ze zich zouden redden. Die opgave was voor menigeen een onmogelijke opdracht. Maatschappelijke organisaties, vaak vanuit kerken of gelovigen voortgekomen, bekommerden zich om hun lot. Woningbouwverenigingen, ziekenhuizen, vakbonden, scholen, welzijnsinstellingen: allerlei nieuwe organisaties ontstonden direct na de industrialisatie. Ze verleenden zorg aan vele burgers voor de meest voorkomende risico's. Risico's die velen niet zelf konden opvangen, zoals ziekte, werkloosheid, ouderdom, maar ook zaken als onderwijs en volkshuisvesting die noodzakelijk waren om een waardig leven te kunnen leiden. Maatschappelijke organisaties vervulden deze taken met

verve en genoten een groot vertrouwen onder hun leden. Dat zette zich zo voort tot na de Tweede Wereldoorlog.

Kort na de Tweede Wereldoorlog kreeg de discussie over de waardigheid van de mens en de rol van de overheid daarin een nieuwe dimensie. Was voor die tijd de discussie over grondrechten en vrijheden vooral beperkt gebleven tot de zogeheten klassieke vrijheden, vanaf dat moment werd de roep steeds luider om deze aan te vullen. Vooral de sociale grondrechten, zoals recht op onderwijs, huisvesting, werk en zorg werden nadrukkelijk genoemd. Voor de realisatie van deze grondrechten werd gekeken naar de overheid: haar was een dominante uitvoerende rol toebedeeld. Werden veel zaken voor die tijd nog geregeld door mensen zelf of door hun eigen samenwerkingsverbanden, vanaf de jaren zestig verschoof die verantwoordelijkheid naar de overheid. En mocht de overheid deze nieuwe verantwoordelijkheden nog niet tot haar takenpakket rekenen, dan werd het tijd dat er een uitbreiding kwam. Deze ontwikkeling speelde in op een wens onder de bevolking. De wederopbouw van Nederland werd min of meer als voltooid beschouwd. De winsten van bedrijven waren aanzienlijk en de Nederlandse burger wilde meedelen in die groeiende welvaart. Burgers hadden nog steeds behoefte aan instellingen die hen konden ondersteunen bij hun verdere ontwikkeling via onderwijs en welzijnswerk en bij het zoeken naar zekerheden, zoals de sociale zekerheid en de zorg. De publieke dienstverlening speelde hier op in. Ze boden de burger de diensten, die pasten bij die zoektocht naar zekerheid en geborgenheid. De overheid regelde – steeds meer – de woningbouw, het onderwijs, de zorg, de sociale zekerheid en ga zo maar door. Ook het welzijnswerk kwam steeds meer in haar handen terecht. Daarmee waren nieuwe instituties geschapen: eerst maatschappelijke organisaties, later de overheid. Nieuwe instituties die de solidariteit in de samenleving invulling moesten geven. Bij maatschappelijke organisaties was de betrokkenheid van de leden bij de levering van de zorg groot. Het was hun organisatie, omdat ze er werkzaamheden verrichten, bestuurlijk verantwoordelijk waren of contributie betaalden. Ze waren “eigenaar” van de maatschappelijke organisatie. Die band werd in de loop van de jaren zeventig en tachtig allengs minder, doordat de overheid via het subsidie-instrument een stevige vinger in de pap kreeg. De professionals binnen de maatschappelijke organisaties verlegden hun focus voor het ontwikkelen van nieuwe diensten en producten van de achterban naar de subsidievertrekker: het werden steeds meer uitvoeringsorganisaties van overheidsbeleid. Dat miste zijn uitwerking niet. Het vertrouwen in deze instituties nam zienderogen af aan het begin van de 21e eeuw. De overheid kreeg eveneens te maken met dit fenomeen.

Om aan de negatieve gevolgen van de invloed van de overheid op het middenveld te ontkomen, ontwikkelde de politiek een nieuw instrument: niet de overheid moest bepalen welke diensten werden aangeboden, de burger zelf zou dat moeten doen. De burger werd verondersteld zelf keuzes te willen en kunnen maken. Daarom zouden burgers een grotere invloed moeten krijgen op het aanbod aan diensten en producten. Om de aanbieders van deze producten en diensten zo ver te krijgen dat ze

ook werkelijk de verlangde diensten zouden aanbieden, zou de betrokkenheid van de overheid verminderd moeten worden. De markt zou zijn werk moeten doen. Die zou zorgen voor de meest efficiënte verdeling van de middelen. Iedereen zou zijn eigen wensenpakket kunnen samenstellen. Had men excentrieke wensen, dan was dat nog steeds mogelijk, mits men bereid was om de prijs daarvoor te betalen. Iedereen gelukkig. Toch? Deze veronderstelling bleek uiteindelijk niet te kloppen. Want sommige diensten kunnen lastig aan de markt overgelaten worden, omdat de markt deze diensten niet kan of wil leveren. Of omdat het lastig is om de prijs te bepalen. Of omdat het om zaken gaat die zo elementair zijn, dat het ongewenst is dat de markt gaat bepalen wie tegen welke prijs een bepaalde dienst kan krijgen. Zo blijkt het lastig om de prijs, kwaliteit en continuïteit van de thuiszorg via marktwerking op peil te houden. Maar er is een meer fundamenteel probleem met de gevolgen van deze marktwerking. De positie van de mens werd anders. In plaats van een deelnemer werd de mens als een consument gezien. Die wijziging is fundamenteel. Als de geleverde dienst je niet bevalt, ga je naar een andere dienstverlener. Dat was de gedachte achter de marktwerking. Maar lang niet altijd kan dat. Stemmen met je voeten is als inwoner van een gemeente niet mogelijk: je moet je paspoort halen bij de gemeente waar je woont. Je kinderen naar een andere school sturen is een rigoureuze stap, die je alleen doet als je slaande ruzie hebt met de directie van de school. Maar belangrijker nog is dat het niet past binnen de christendemocratische opvattingen over onze rol als persoon in de samenleving. Want onze rol moet niet alleen zijn wat de overheid of de publieke dienstverlener ons kan bieden, maar ook wat wij kunnen bijdragen aan het welbevinden van de gemeenschap waar we deel vanuit maken. Door de mens als een consument te beschouwen gummen we zijn rol als gemeenschapswezen uit. De vanzelfsprekende solidariteit verdween en maakte plaats voor de berekenende solidariteit: als ik er ooit voordeel van zal hebben, dan ben ik bereid mij solidair op te stellen. Anders niet.

4. Weg met de oude instituties, leve de nieuwe. Maar welke?

En daar staan we dan. De oude instituties hebben aan vertrouwen ingeboet. Sterker nog, ze worden momenteel met wantrouwen bekeken. Door de marktwerking hebben veel maatschappelijke organisaties afscheid genomen van hun oorspronkelijke leden. Ze zijn nu marktspelers geworden waar andere spelregels gelden. Ze zijn niet meer in staan om de oude vertrouwde diensten te bieden. Het publiek heeft zijn vertrouwen in deze instituties verloren. Dat geldt ook voor de overheid. Nu deze oude instituties momenteel het vertrouwen niet meer genieten, zal nagedacht moeten worden over de vraag wie dan wel de broodnodige solidariteit kan leveren en garanderen? Om die vraag goed te kunnen beantwoorden moet eerst de vraag worden gesteld of solidariteit nog steeds noodzakelijk is voor een goed functioneren van de huidige samenleving.

Het antwoord op bovengestelde vraag kan niet anders zijn dan een volmondig ja. Er zullen altijd mensen blijven die hun eigen levensopgave niet zelf kunnen verwezenlijken. Om die levensopgave wel te kunnen realiseren hebben ze hulp van een ander nodig. Het maakt even niet uit wie dat zal zijn, maar de zorg ter afdekking van hun risico's kunnen ze niet missen. Kortom, solidariteit is noodzakelijk voor een goed functioneren van de samenleving, ook de huidige samenleving. Maar de risico's van de 19e eeuw zijn niet dezelfde als de huidige risico's. Gebrek aan goede huisvesting, armoede en ondervoeding kenmerkten de zorgen van de negentiende-eeuwse arbeider. Nu gaat het om vervreemding, eenzaamheid en onzekerheid over de toekomst. Toen was alles gericht op inkomensondersteuning en emancipatie van grote delen van de Nederlandse bevolking. In die opdracht is het Nederlandse beleid zeer succesvol gebleken. Nu komt grootschalige armoede in Nederland niet meer voor, ofschoon er nog steeds schrijnende situaties voorkomen. De emancipatie van de bevolking is door het Nederlandse onderwijsstelsel gerealiseerd. Ondervoeding is niet meer het probleem, overgewicht is daarvoor in de plaats gekomen. En een gebrek aan goede huisvesting is ook niet meer echt aan de orde. Kortom, de zorgen van toen bestaat in veel mindere mate, maar andere zijn er voor in de plaats gekomen.

Want hoewel we met trots mogen kijken naar de oplossing van de oude problemen, de emancipatie heeft geleid tot vervreemding en nieuwe onzekerheden op de werkvloer. Het hogere opleidingsniveau leidde tot verdere arbeidsspecialisatie in steeds grotere arbeidsorganisaties. Veel werknemers overzien niet meer aan welk eindproduct zij werkzaam zijn en kunnen derhalve geen trots meer ontlenen aan hun verrichte werkzaamheden. Grotere arbeidsorganisaties zorgen voor nog verdergaande arbeidsspecialisatie, gepaard gaande met het ontstaan van vele managementlagen, die de afstand tussen de werkvloer en de top van de organisatie onmetelijk doet lijken. De beroepseer maakt plaats voor beroepszeer: management-taken worden beter gewaardeerd dan het vakmanschap. Vervreemding is uiteindelijk het gevolg. Daar komt bij dat niet iedereen in gelijke mate van deze emancipatie profiteerde. Niet iedereen heeft de mogelijkheden of capaciteiten om hoog opgeleid te raken. Niet iedereen ziet voor zichzelf de door de media en politici beloofde glooiende perspectieven van een baan die mensen de kans op zelfontplooiing biedt. De interessante werkplek, de mooie woonomgeving, het zo verlangde Zwitserlevengevoel na hun 65e bleek voor velen een droom die geen werkelijkheid werd. Deze groep mensen voelt zich in toenemende mate onbegrepen. Ze worden weggezet als racisten als ze wijzen op hun belabberde woonomgeving. Als ze klagen over het grote risico om hun baan te verliezen aan een Pool, wordt hen bekrompenheid verweten. Volgens de elite mogen ze de openstelling naar de rest van de wereld niet als een bedreiging zien, maar als een kans. Maar dat is nu juist het probleem: deze mensen zien de grotere wereld als een bedreiging voor het behoud van hun baan, hun welvaart en hun geluk. Onzekerheid is hun overheersende gevoel.

Daarmee is duidelijk geworden dat de problemen van de negentiende eeuw anders waren dan de huidige vraagstukken. Maar op één terrein zijn er wel duidelijke

parallelle zichtbaar, namelijk dat veel mensen in onzekerheid leven en op zoek zijn naar zekere ankers. Dat was aan het einde van de 19e eeuw het geval bij de overgang van de traditionele samenleving naar de geïndustrialiseerde samenleving en ook nu bij de overgang naar de post-moderne samenleving lopen we hier weer tegenaan. Toen konden de bestaande instituties niet de zorg leveren waar mensen behoefte aan hadden en werden diverse organisaties opgericht om in die leemte te voorzien. Nu kunnen de huidige instituties de bakens van zekerheid niet leveren en zullen ze hun werkwijze en dienstenpakket moeten aanpassen aan de nieuwe zorgvragen of er zullen nieuwe instituties moeten ontstaan.

5. Een waardig bestaan

Voorop blijft staan dat we vanuit onze christendemocratische interpretatie en invulling van solidariteit menen dat mensen recht hebben op een waardig bestaan. De manier waarop we die waardigheid invullen en de vraagstukken die daarmee gemoeid zijn, zijn in de loop der tijden veranderd, zoals we hierboven hebben gezien. Er worden hogere eisen aan die waardigheid gesteld: het gaat niet uitsluitend om voldoende inkomen, maar evenzeer over gewaardeerd worden door de samenleving. Het gaat dan over voldoende inkomen, deelname aan de samenleving, zeggenschap hebben over je eigen activiteiten en het gevoel te hebben dat je zeggenschap hebt over de instanties waar je van afhankelijk bent. Daar moeten mensen toe in staat worden gesteld en het begrip solidariteit speelt daarin een belangrijke rol, evenals het CDA-uitgangspunt verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid en solidariteit zijn niet los van elkaar te zien. Enerzijds moeten een ieder de ruimte voelen om een beroep op de solidariteit van een ander te doen, maar het is anderzijds evenzeer van belang om de mens er op te wijzen dat hij ook zelf in beweging moet zijn en blijven. Hij zal zijn eigen talenten moeten aanspreken vooraleer hij een beroep op een ander kan doen.

Dat past ook in het streven naar een waardig bestaan. Want een waardig bestaan betekent dat iedereen volwaardig aan een samenleving kan deelnemen. Dat een mens met trots kan kijken naar zijn bijdrage aan de gemeenschap. Die waardigheid lijkt ernstig aangetast door de huidige inrichting van de verzorgingsstaat. Voor elk risico dat we lopen kijken we met Bambi-ogen naar de overheid of die er voor wil zorgen dat zij ons behoedt voor al te ernstige gevolgen van deze risico's. Er wordt gestreefd naar een risicoloze samenleving, waarin een absoluut begrip aan veiligheid opgeld doet. Veel mensen zijn in deze cultuur opgegroeid. Ieder risico kon worden afgewenteld op een ander. Het gevolg was dat veel mensen niet meer de drang voelen om te voorkomen dat ze een beroep op een ander moeten doen. Mensen zijn hieraan gewend geraakt en sommigen misschien zelfs verwend. Deze houding draagt niet bij aan de waardigheid van de mens. Hij heeft niet meer het gevoel dat hij trots mag zijn op wat hij heeft bijgedragen aan de samenleving, aan zijn eigen bestaan. Integendeel: hij is ontevreden omdat hij afhankelijk van anderen is geworden, die

hem net niet de diensten leveren, zoals hij die had verwacht. En die verwachtingen waren groot, aangewakkerd door alle beloften die door iedereen – met de beste bedoelingen – zijn gedaan.

Willen we solidariteit op een moderne, christendemocratische manier invulling geven, dan zullen we mensen weer in hun kracht moeten zetten. Zullen we er voor moeten zorgen dat mensen 's avonds op de bank met genoeg terug kunnen kijken op de prestaties die ze die dag hebben geleverd. Dat vergt een andere benadering van het begrip solidariteit. Hierboven zijn enkele vraagstukken gedeut waar de christendemocratie een antwoord op zal moeten geven. Eenzaamheid, vervreemding, onzekerheid in een turbulente samenleving, zaken waar veel mensen zich zorgen over maken. Verlangend kijken ze naar de ander, waaronder nadrukkelijk naar de overheid, om deze zaken aan te pakken en op te lossen. Maar in plaats van steeds naar de overheid te kijken, moet de burger zelf nagaan wat hij kan doen om te voorkomen dat hij een beroep op de solidariteit van een ander moet doen. De mens moet zijn talenten inzetten. Niet alleen voor zichzelf, maar voor de hele gemeenschap waar hij deel vanuit maakt. De gemeenschap mag daarnaast een beroep doen op ieder lid om zijn talenten in te zetten voor het welzijn van de gehele gemeenschap. Dat is de consequentie van het deel uitmaken van een gemeenschap. Als een mens om bepaalde redenen niet in staat is, ondanks het gebruik van al zijn talenten, om de kop boven water te houden, geen waardig bestaan heeft of niet als een volwaardig lid van een gemeenschap kan opereren, dan moet de gemeenschap om hem heen gaan staan om hem te voorzien van de broodnodige zorg. Maar mensen moeten gestimuleerd worden om die verantwoordelijkheid op te pakken. Betekent het dan bezuinigen op allerlei sociale voorzieningen? Het is zeker niet de bedoeling om een kaalslag in de sociale voorzieningen aan te brengen. Integendeel. Maar het moet wel anders. Zo moet allereerst worden uitgegaan van wat mensen wel kunnen in plaats van wat ze niet kunnen. Gelukkig is de Nederlandse sociale zekerheidswetgeving al op weg naar die benadering – vooral de WIA is daar een goed voorbeeld van – maar ook in andere onderdelen kan dit nog terug komen. De sluitende aanpak voor jongere werknemers heeft laten zien dat een dergelijke benadering zijn vruchten afwerpt. Waarom dan ook niet voor de oudere leeftijdsgroepen? Maar mensen die echt niet kunnen of gedeeltelijk niet kunnen, moeten een plek krijgen waar ze een waardevolle bijdrage aan de samenleving kunnen geven, rekening houdend met hun talenten. Als we topsporters willen hebben, moeten we aanvaarden dat niet iedereen de eredivisie haalt. Maar de eerste divisie of de hoofdklasse amateurs levert vaak leuker voetbal op dan het champions league voetbal. Beschutte arbeid hoort bij een solidaire samenleving. Daarnaast zal de mens zich meer bewust moeten worden van de risico's die het leven wacht. De meeste mensen willen tussen 25 en 35 een gezin stichten en tegelijkertijd door blijven gaan met leven en werken. Vaak leidt dat tot minder werk, dus ook minder inkomen, terwijl de kosten stijgen. Levensloop was een leuke voorziening om dit probleem te ondervangen, maar lijkt verworden te zijn tot een potje om eerder dan 65 te stoppen met werken. Levensloop moet weer

terug naar de oorspronkelijke gedachte. De gedachte dat jonge mensen een deel van hun inkomen opzij leggen voor de spitsuur van het leven is een goed voorbeeld van je kunnen indekken tegen risico's die ongetwijfeld komen. Of dat een bepaald bedrag kan worden gereserveerd voor de kosten van scholing om te voorkomen dat mensen niet meer weerbaar zijn op de arbeidsmarkt. Zo zijn er ook hier veel meer voorbeelden te noemen.

6. Conclusie

Hebben we hiermee een antwoord op alle vragen en zorgen geboden? Neen, maar het is wel een andere benadering dan in de afgelopen jaren vaak zichtbaar was. Daar lag de nadruk op de verzorging van mensen. Daarmee deden we recht aan de gedachte van de verzorgingsstaat. Maar zoals de WRR terecht in 2005 heeft geconstateerd zal de verzorgingsstaat minder accent moeten leggen op de verzorgende en verzekerende kanten van de verzorgingsstaat. We moeten de overstap maken naar de verbindende samenleving, waarbij de verheffende en verbindende functie veel nadrukkelijker tot zijn recht zal komen. Soms dringt de parallel met mijn thuissituatie zich wel eens op. Ik ben getrouwd, heb drie kinderen in de leeftijd tussen 10 en 15 jaar. En zoals dat in veel gezinnen gaat, kan het avondeten het hoogte- of dieptepunt van het gezinsleven worden. Bij ons was het te vaak het dieptepunt, omdat er door de drie kinderen altijd werd gezeurd over het eten. Als we rijst eten is het voor de een niet goed, aardappels worden door de ander niet gepruimd, de derde lust geen uien door de macaroni en zo ging het avond aan avond door. De sfeer aan tafel leed hieronder. Op een bepaald moment waren we het zat. "Morgenavond koken jullie," was onze boodschap. Die avond werd de bodem uit de pannen geschraapt en was de sfeer aan tafel voortreffelijk, ofschoon de kwaliteit van het eten objectief gezien aanzienlijk slechter was dan als een van de ouders had gekookt. Maar de trots van de kinderen leidde er toe dat ze tevreden waren over het eten en er een goede sfeer aan tafel was. Zo zou het in de samenleving als geheel ook moeten.